

Maria VÂTC
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Valențe simbolice ale luminii în obiceiurile de iarnă din Valea Almăului, jud. Caraș-Severin

Abstract: (Symbolic Meanings of Light in the Winter Habits from the Almaj Valley, Caraș-Severin County)

This paper aims to present a few forms of *light* that can be found in the winter customs from The Valley of Almaj, Caraș-Severin County. We shall mainly discuss the “praznicul” (the day of the host – a holiday that is compulsory for every household in this area), as well as the phenomenon of caroling, i.e. a *ceremonial complex* which is part of the ritual genre of folklore, genre which includes the poetry of customs (the literary component) and which performs several functions: a wishing function (of predicting and of wishing good health), a dismissal function (of driving evil spirits away), and a protection function (of taming and of asking for protection from the fate).

In almost all these cases, the *light* has positive connotations, underlining the victory of good over evil, the triumph of life over death, and spiritual and material regeneration. Of all the elements associated with the *light*, we shall refer to the following: the candle (“the light”), the embers, the fire, the star, the decorated Christmas tree, and the sun. One has to notice that the light as a symbol did not appear in the traditional customs at the same time with the large spread of Christianity, but it can be identified even in the pagan period before Christ. Yet, in The Almaj Valley, most of the elements previously mentioned are associated with the practices performed by the Christian religion, and their use in these customs overlaps with a small-scale representation of distinct moments during church rituals.

Keywords: custom, folklore, light, traditional culture, The Almaj Valley

Rezumat: Lucrarea de față își propune să prezinte câteva prefigurări ale *luminii* întâlnite în cadrul obiceiurilor de iarnă din Valea Almăului, județul Caraș-Severin. Vom avea în vedere, cu precizie, „praznicul” (ziua patronului casei – sărbătoare cu caracter obligatoriu pentru fiecare casă din această zonă), precum și fenomenul colindatului, acel *complex ceremonial* care face parte din genul ritual al folclorului, gen care cuprinde poezia obiceiurilor (componenta literară) și îndeplinește mai multe funcții: o funcție augurală (de prevestire, urări de sănătate), o funcție apotropaică (de alungare a răului) și o funcție propitiatorie (de îmbălbăzire, protecție din partea soartei).

Aproape întotdeauna, *lumina* prezintă semnificații conotate pozitiv, subliniind biruința binelui asupra răului, triumful vieții asupra morții, regenerarea spirituală și materială.

Dintre elementele asociate *luminii* ne vom referi la următoarele: lumânarea („lumina”), jarul, focul, steaua, bradul împodobit, soarele. De semnalat că simbolul luminii în cadrul obiceiurilor nu a apărut odată cu răspândirea cretinismului, ci poate fi reperat încă din perioada precretină. Însă în Valea Almăului, majoritatea elementelor amintite mai sus sunt asociate cu practicile creștine și creștine, folosirea acestora în cadrul obiceiurilor fiind contopită cu reprezentarea în miniatură a unor momente din ritualurile bisericești.

Cuvinte-cheie: obicei, folclor, lumină, cultură tradițională, Valea Almăului

Actele de cultură tradițională – obiceiurile – se realizează atât printr-un sincretism de limbaje, cât și printr-un sincretism de planuri contextuale, fiind polifuncționale, ceea ce poate explica și durabilitatea lor¹. Obiceiurile, ceremoniile și riturile reflectă concepția despre lume a oamenilor, a contextului socio-cultural în care acestea trăiesc. În consecință, ele firesc ca, odată

¹ Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, București, Editura Univers, 1999, p. 15.

cu dezvoltarea societății, să se schimbe și rostul lor. Uneori, ele își pierd total sensul inițial, devenind simple măști ale festivității, cu caracter înveselitor, golit de sensurile primare².

Încadrate de specialiști în categoria obiceiurilor calendaristice cu dată fixă³, obiceiurile de iarnă sunt marcate printr-un ir de momente festive (cu caracter sincretic), desfășurate în perioada 24 decembrie – 7 ianuarie, dintre acestea detașându-se *colindatul*, cu acele texte ceremoniale specifice – „rămășiile de datini păgâne, romane, ce s-au familiarizat în cretinism”⁴ –, puternic influențate de srbtoarea Nașterii Domnului și a Botezului lui Iisus – cunoscut ca fiind „Mesia, Mântuitorul, figură-cheie a religiei creștine”⁵.

Un alt obicei întâlnit, în această perioadă, în Valea Almăului⁶ este *praznicul* – faptul de a numi un sfânt ca patron al casei. Fiecare casă din Almău are praznicul ei, multe familii din satele almejene instituind ca patron al casei unul dintre sfinții srbtoriți în perioada ce face obiectul studiului de față, cum ar fi Sfântul tefan (Stăpân), Sfântul Ion, chiar și Sfântul Nicolae ori Sfântul Alipie (Alimpe – 26 noiembrie), ultimii doi – srbtoriți în postul Crăciunului, premergător srbtorilor de iarnă. Cu ocazia praznicului se obișnuiește sfințirea casei de către preot, act urmat de oferirea unei mese de praznic, în care se dăde pomană pentru cei răposați.

*

Din primele cercetări de teren pe care le-am efectuat în zonă, am cules câteva informații despre textele ceremoniale (colinde, cântece de stea) ce formează repertoriul specific obiceiurilor de iarnă. Menționăm că nu am avut acces la transcrierea lor exactă, fapt pentru care lucrarea de față nu-i propune, nici pe departe, a avea un caracter integrator.

Colindele sunt „textele” care se „contextualizează” în obiceiul colindatului⁷. De-a lungul timpului, fiind transmise pe cale orală, din generație în generație, textele au suferit o serie de modificări, fapt ce a determinat apariția a diferite variante. „Colinda aduce în prim-plan al expresiei simbolul” – modalitate de comunicare poetică ce devine „factor stilistic ordonator de noi și noi structuri artistice”⁸. Prin simbol, colindele devin „poezii aluzive” cu rolul de a-i sugera anumite sentimente celui care le cântă, fiind destinate, primind, totodată, și un profil ornamental⁹.

Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra valențelor simbolice ale *luminii* – element întâlnit cu o frecvență remarcabilă în practicile ce însoțesc obiceiurile mai sus amintite din arealul menționat. Ne vom ocupa, cu precizie, de simbolistica acestui element în cadrul manifestărilor specifice perioadei, precum și în textele ceremoniale (colinde, cântece de stea,

² Id., *ibid.*, p. 36-37.

³ Otilia Hedean, *Lecții despre calendar*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 19.

⁴ Victor Aga, *Simbolică biblică și creștină. Dicționar enciclopedic (cu istorie, tradiții, legende, folclor)*, ediția a II-a, Timișoara, Editura Învierii, 2005, p. 92.

⁵ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1995, p. 274.

⁶ Valea Almăului este un înțeles situat în partea de sud-est a județului Caraș-Severin, fiind străbătut de râul Nera (Nergăniul) și cuprinzând localitățile: Bălnia, Borloveni-Noi, Borloveni-Vechi, Bozovici, Dalboș, Gârboș (Gârboș), Lupăniș-Mare, Mocerii, Pătaș, Prigor, Prilipe, Putna, Ravensca (sat de căhii), Rudăria (astăzi – Eftimie Murgu), Opotu-Nou (cu satul Stancilova), Opotu-Vechi.

⁷ Ioan Viorel Boldureanu, *Etimologie și folclor. Cultură tradițională orală. Teme, concepte, categorii*, Timișoara, Editura Marineasa, 2008, p. 69.

⁸ Gheorghe Vrăbîie, *Din estetica poeziei populare române*, București, Editura Albatros, 1990, p. 144.

⁹ Id., *ibid.*, p. 144.

ur ri, cânt ri biserice ti – folosite în manifest ri independente de spa iul eclezial – sau alte crea ii populare). Nu vom face o clasificare sau o analiz am nun it a textelor întrebuinte în cadrul obiceiurilor de iarn din Alm j, ci vom puncta exclusiv simbolistica luminii – element-cheie în aceste manifest ri. Astfel, vom folosi termenul *colind* în context larg, chiar dac textul analizat este cel al unui cântec de stea¹⁰, tropar etc.

Lumina înso e te toate apari iile i manifest rile Divinit ii; în opozit ie cu întunericul, ea reprezint un principiu al binelui, fiind legat de na terea vie ii. Toate cosmogoniile pun la originea lumii principiul „Fiat lux”¹¹. În concep ia cre tin , lumina simbolizeaz constant via a, mântuirea, fericirea primite de la Dumnezeu, Care este El însu i Lumin ¹². Lumina mai desemneaz Cuvântul lui Dumnezeu i pe vestitorii lui, fiind considerat „ve mântul viu al lui Dumnezeu”¹³. În simbolistica cre tin , credincio ii trebuie s fie i ei lumina lumii, „devenind reflexul luminii lui Hristos i ac ionând astfel în consecin ”¹⁴.

În perioada Cr ciunului, în majoritatea localit ilor din Valea Alm jului se face sfîn irea caselor de c tre preotul locului, atât în zilele premerg toare acestei s rb tori, cât i în cele de dinaintea Bobotezei (6 ianuarie) – practic specific , de altfel, i praznicului casei. În cadrul acestui obicei se cânt , cu prec dere, *Troparul Na terii* – cântec bisericesc implicat i în obiceiul colindatului propriu-zis –, iar la Boboteaz – troparul praznicului (*În Iordan botezându-Te*).

În timpul primelor anchete pe care le-am întreprins în zon , am remarcat faptul c *Troparul Na terii* e frecvent întâlnit i în postura de colind, interpretat, în ziua de Ajun, de copii, în multe localit i – pe alt melodie decât cea cunoscut în practica serviciilor religioase: „Na terea Ta, Hristoase, Dumnezeul nostru, r s rit-a lumii **Lumina** cuno tin ei; c -ntru dânsa ceia ce slujeau stelelor de la stea s-au înv at s se-nchine ie, Soarelui drept ii, i s Te cunoasc pe Tine, R s rital cel de Sus, Doamne, m rire ie!” Integrarea elementului subliniat în acest tropar eviden iaz faptul c legea lui Dumnezeu este o lumin în calea oamenilor.

Dintre cântecele de stea folosite ast zi în Valea Alm jului, amintim *O, ce veste minunat* , un alt text în care apare elementul analizat. Întrucât informatorii nu- i mai amintesc exact versurile de alt dat , vom folosi forma actual a colindei (dup cum se tie, această colind cunoa te i în zilele noastre mai multe variante): „P storii, cum auzir , / spre s la ul sfânt pornir , / unde au aflat / Prunc **Prealuminat** / i Îl pream rir ”¹⁵. În secven a

¹⁰ Cântecele de stea are o tem exclusiv cre tin , fiind de origine bisericeasc , cu un pronun at caracter apusean; „se deosebe te de colind prin tematic , prin structurile ritmice i sonore folosite, iar în cadrul formei arhitectonice, prin lipsa refrenului”. Cele dou genuri muzicale sunt înrudite, dar, în cadrul cântecelor de stea, „subiectele biblice sunt tratate mult mai rigid (chiar dogmatic), iar con inutul versurilor nu mai face nicio referire legat de via a patriarhal obi nuit sau de raportul existent între divinitate i omul de rând” – Ovidiu Papan , *Categorii ale produc iilor folclorice muzicale române ti*, Timi oara, Tipografia Universit ii de Vest, Facultatea de Muzic , 2006 (curs litografiat), p. 8.

¹¹ Ivan Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase i arhetipurilor culturale*, Timi oara, Editura Învierea, 2007, p. 327.

¹² Cf. *I Ioan* 1: 5 – „, i aceasta este vestirea pe care am auzit-o de la El i v-o vestim: c **Dumnezeu este lumin** i niciun întuneric nu este întru El.”

¹³ Victor Aga, *op. cit.*, p. 223.

¹⁴ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dic ionar de simboluri*, volumul 2, *E-O*, Bucure ti, Editura Artemis, 1995, p. 240.

¹⁵ Textul citat (ca i altele incluse în acest studiu) este transcris dup diverse culegeri de pricesne, ap rute la diferite edituri din ar i întrebuinte pe scar larg , în perioada s rb torilor de iarn , de alm jeni.

citat, remarcăm adjectivul *prealuminat* (ce determină substantivul *Prunc*), provenit din participiul verbului *a lumina*, la superlativul absolut, prefigurând gradul intensității maxime a luminii; întreaga construcție trimite la Iisus – personaj central în scrierile toarei Crăciunului –, Care, în viziunea creștină, este Lumina lumii (cf. *Evanghelia după Ioan*, cap. 8: 12).

Un alt cântec de stea frecvent întrebuit în zonă este *Astăzi S-a născut Hristos*: „Astăzi S-a născut Hristos, / Mesia, chip **luminos**, / Lăudați-l și cântați-l în bucurie!”, unde adjectivul *luminos*, derivat de la *lumină* cu sufixul *-os*, determină substantivul *chip*, cu trimitere evidentă la persoana lui Iisus Hristos. La fel ca în situația de mai sus, grupul nominal relevă lumina ca simbol al lui Hristos, Care, cu darul mântuirii, închipuie speranța și eternitatea¹⁶.

Soarele este un „simbol arhetipal prezent aproape în toate culturile lumii”¹⁷, considerat a fi chipul nașterii și al morții¹⁸, al luminii și al căldurii, aflându-se „în centrul cerului așa cum inima se află în centrul pământului”, ca o manifestare a Divinității, a cunoașterii și inteligenței cosmice¹⁹.

În majoritatea localităților din Țara Almăjului, cetele de colindători – cu precădere copiii – merg la colindat în zorii zilei, în dimineața de 24 decembrie, deci în Ajunul Crăciunului, până nu răsar soarele. În credința populară se consideră că începutul zilei se înfăptuiește la răsritul soarelui, nu la miezul nopții (timpul oficial). „Din punct de vedere practic, ziua solară are două miezuri (miezul zilei și miezul nopții) și două hotare (răsritul și apusul)”²⁰. Miezul nopții este socotit „momentul culminant când binele și răul se confruntă cu putere, victoria dintre ele nefiind încă decisă”²¹. Pentru ele binelui atingeau puterea maximă abia la ivirea zorilor, când timpul nocturn se purifică. Din acest motiv, „miezul nopții și Răsritul soarelui erau momente diametral opuse pentru împlinirea sau anularea actelor magice”²²; aceste momente aveau și o valoare pozitivă: erau considerate a fi timpul de odihnă pentru a tria cerului – soarele și luna²³.

După cum am amintit mai sus, textul cu care colindătorii Îl vestesc pe Pruncul Iisus este *Troparul Nașterii*, în care se face referire și la simbolul celest: „[...] și se închine la **Soarelui** drept al său”. Aflându-se în mijlocul cerului, soarele este un simbol al centrului (de aici, și orientarea după soare)²⁴. În simbolistica biblică, soarele este înfăptuit ca fiind izvorul luminii materiale, simbolul Mântuitorului (sursa luminii spirituale), prefigurarea cerului, unde mărirea lui Dumnezeu luminează ca un soare drept al tuturor îngerilor²⁵.

O colindă în care este amintit acest element, al cărei text l-a publicat folcloristul Nicolae Ursu în lucrarea *Cântece și jocuri populare românești din Valea Almăjului (Banat)*,

¹⁶ Victor Aga, *op. cit.*, p. 223.

¹⁷ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 558.

¹⁸ Victor Aga, *op. cit.*, p. 356.

¹⁹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul 3, P-Z, București, Editura Artemis, 1995, p. 236-243.

²⁰ Ion Ghinoiu, *Scrieri și obiceiuri românești*, București, Editura Elion, 2004, p. 55.

²¹ Id., *ibid.*, p. 55.

²² Id., *ibid.*, p. 55.

²³ Id., *ibid.*, p. 55.

²⁴ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 558; vezi și Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 50-51.

²⁵ Victor Aga, *op. cit.*, p. 356.

a fost culeas din localitatea Bozovici – colind consacrat Maicii Preacurate, care- i caut Fiul, întrebându-i pe colindatori despre El: „*Leroloi, Vzu, mi-avzut / Leroloi, Pstri orul meu, / Leroloi, St pînioru vostru? / [...] / Leroloi, Ochi orii lui, / Leroloi, Doaumur enegre / Leroloi, Coapce la r coar', / Leroloi, Nacins d soare*.”²⁶. Remarcăm aici actualizarea sensului propriu al substantivului *soare* (în contrast cu elementul *mur*), într-un episod legat de descrierea trsurilor Pruncului Sfânt, prin care se subliniază caracterul Sunic, intangibil, în universul înconjurător.

Raza (*soarelui / stelelor*) simbolizează „o emanație luminoasă, care se răspândește dintr-un anumit centru”²⁷, indiferent dacă acesta este reprezentat de soare, sfânt, erou, duh sau alte ființe; ea exprimă „o influență fertilă de ordin material sau spiritual.”²⁸.

Într-unul dintre textele cu care se colindă frecvent în Valea Almăjului – *Trei pistori* –, **raza** apare ca motiv în refren (strofa repetabilă): „**Raza** soarelui, / floarea soarelui (câmpului), / iată se sfîtuir.”, ca regent al substantivului *soare*, din aceeași sferă. De altfel, în cadrul textelor scrbite din obiceiurile de Crăciun, au fost dezvoltate o serie de refrane, sub numeroase forme ce răspund unor necesități stilistice integrate în contextul întregii poezii. Dintre acestea pot fi amintite: *Florili dalbe, Măru-l cu florili dalbe, Lerui, Leroloi* (a se vedea colinda citată la simbolul soarelui), refrane care, în contextul colindelor, reprezintă „un apendice morfologico-stilistic”, cu rolul de a sublinia nuanțele de conștient, accentuând semnificația termenilor, și de a întregi expunerea sonoră, melodică a colindului.²⁹

Calitatea razei – atribuită unei persoane – desemnează „o ființă care radiază, care strălucește de lumină, ce aparține unei naturi produse de foc, înrudite cu soarele.”³⁰. Raza reprezintă și simbolul puterii, al atotputerniciei lui Dumnezeu: aia cum soarele încălzește și susține viața prin razele sale, tot astfel și Iisus Hristos – „**raza** Tatălui” – „încălzește” lumea, promițându-i viață veșnică. Razele solare sunt și întruchiparea Sfintei Treimi. „Fiecare rază privită în analiza spectrală arată trei culori principale: roșu, vânătă, galben”³¹ – înfățișate într-o singură culoare.

De asemenea, raza poate juca și rolul de îndrumător, de ghid, fapt remarcat și în textul ceremonial *Steaua sus răsare*, prezent în repertoriul actual al colindelor almejene, mai ales în obiceiul *mersul cu Steaua*: „Magii, cum zăriră / steaua, și porniră, / mergând după **rază**, / pe Hristos să-l vădă.”.

Răsunătorul simbolizează pe Iisus Hristos, numit „Răsunătorul Răsunătorilor”, precum și nașterea, viața, lumina, în antiteză cu apusul, care simbolizează întunericul, moartea³². În *Troparul Nașterii*, întâlnim acest element în două ipostaze: ca verb – acțiune / proces ce presupune ivirea Luminii –, dar și ca substantiv propriu, cu referire directă la persoana lui Iisus Hristos, puternic individualizat (articulat cu articol hotărât): „Nașterea Ta, Hristoase,

²⁶ Nicolae Ursu, *Cântece și jocuri populare românești din Valea Almăjului (Banat)*, București, Editura Muzicală, 1958, p. 166. Precizăm că, în lucrarea de față, transcrierea fonetică a colindelor sau a cântecelor de stea este aproximativă. În textele selectate din culegerea citată am respectat scrierea cu *î*.

²⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul 3, P-Z, p. 147.

²⁸ *Id.*, *ibid.*, p. 147.

²⁹ Gheorghe Vrabie, *Retorica folclorului: poezia*, București, Editura Minerva, 1978, p. 232.

³⁰ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul 3, P-Z, p. 147.

³¹ Victor Aga, *op. cit.*, p. 315.

³² *Id.*, *ibid.*, p. 314.

Dumnezeul nostru, **r s rit-a** lumii Lumina cuno tin ei; c -ntru dânsa ceia ce slujeau stelelor de la stea s-au înv at s se-nchine ie, Soarelui drept ii, i s Te cunoasc pe Tine, **R s ritul** cel de Sus, Doamne, m rire ie!³³. În acest sens, într-un alt cântec de stea, verbul *a r s ri* face referire la evenimentul Na terii Mântuitorului: „Nou azi ne-a **r s rit**, / Domnul Iisus Hristos, / Mesia Cel mult dorit, / Domnul Iisus Hristos.”

Termenul în discu ie este întâlnit, de asemenea, într-un text cules din localitatea Borloveni de folcloristul Nicolae Ursu: „Bucura i-v i v veseli i to i oamenii, to i oamenii, / C ci pe Cristos împ ratul I-au n scut. (bis) / Trei crai de la **r s ritul** Vicleemului au pornit, au pornit / i cu daruri înainte i-au ie it. (bis)”³⁴; în strofa citat , lexemul este folosit cu trimitere la punctul cardinal est. Tot cu această semnifica ie, termenul *r s rit* apare într-un alt text ceremonial cântat, în perioada actual , de Cr ciun – *Veni i ast zi, credincio ii!*: „Veni i ast zi, credincio ii, s s lt m, s s lt m, / de Na terea lui Hristos ne bucur m. // [...] // Cei trei crai din **R s rit** au vestit, au vestit, / aur, smirn i t mâie I-au d ruit.”; versurile transpun pașajul biblic în care este descris scena sosirii magilor din r s rit în pe tera Betleemului³⁵. Acela i fapt poate fi semnalat i în cântecul de stea *Cerul i p mântul*: „Din **R s rit** vin (bis) / magi cu bucurie, / cu dar de smirn , (bis) / aur i t mâie.”

Pentru acest moment al zilei, în Valea Alm jului se utilizeaz mai frecvent termenul **diminea a**, emblem a biruin ei luminii asupra întunericului, simbol al purit ii, al sincerit ii, al rug ciunii³⁶, fapt pentru care, a a cum am men ionat, în majoritatea satelor alm jene, colindatul se practic în acest moment al zilei.

De pild , în localitatea Prilipe se colinda numai în zorii zilei de 24 decembrie, în Ajunul Cr ciunului. Copiii se întâlneau la „capul” (cap tul) satului, pe la ora 5 diminea a, i colindau pân pe la orele 8-9. Fiecare colind tor avea un „bât de colindat” („colenda”), confec ionat din lemn de alun, „f cut cu flori pr el”³⁷, care era recuzit obligatorie, al turi de „ches” (tr istu), a fiec rui colind tor. Întotdeauna, la una dintre case era f cut focul în vatr (mai târziu se f cea în „ pohert” – cuptorul cu plit); când copiii ajungeau cu colinda, se a ezau în jurul vetrei, iar gazda îi pune s „zgând re” în foc. Acest obicei avea loc la momentul când se îngâna ziua cu noaptea, simbolizând lupta luminii cu întunericul; astfel se întâmpina Na terea lui Iisus Hristos, Cel care aduce lumina. Colindul se cânta într-un ritm sacadat, timp în care colind torii loveau cu bâta în p mânt, „ca i cum ar fi ajutat lumina s alunge întunericul”³⁸: „Bun zâua lu’ Ajun, / c -i mai bun -a lu’ Cr ciun, / c -i cu miei, / cu purcei, / s mânc m carnea de pe ei, / cu alune, c -s mai bune, / cu nuci, c -s mai dulci, / cu cri ari, c -s mai tari, / s -i b g m la pozonari. / D -mi colacu’ i cârnatu’ / s m duc la altu’.”³⁹. În acest sens, sunt foarte sugestive i versurile cântecului de stea *Cerul i p mântul*: „Din cer Cuvântul

³³ Cf. i *Evanghelia dup Luca*, cap. 1: 78-79 – „Prin milostivirea milei Dumnezeului nostru, cu care ne-a cercetat pe noi **R s ritul** cel de Sus, ca s **lumineze** pe cei care ed în întuneric i în umbra mor ii i s îndrepte picioarele noastre pe calea p cii.”

³⁴ Nicolae Ursu, *op. cit.*, p. 174.

³⁵ Cf. *Evanghelia dup Matei*, cap. 2: 11 – „, i intrând în cas , au v zut pe Prunc împreun cu Maria, mama Lui, i c zând la p mânt, s-au închinat Lui; i deschizând vistierile lor, I-au adus Lui daruri: aur, t mâie i smirn ”.

³⁶ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 172.

³⁷ Nicolae Andrei, 63 de ani, profesor de istorie-geografie, B nia, n scut la Prilipe .

³⁸ Idem.

³⁹ Idem.

(bis) / în trup se arat , / **noaptea** din lume (bis) / **Zi se face**-ndat .”, preînchipuind lupta dintre întunericul p catului i lumina adus omenirii prin Na terea Fiului lui Dumnezeu.

În lucrarea *Cântece i jocuri populare române ti din Valea Alm jului (Banat)*, folcloristul Nicolae Ursu a inclus o colind din Bozovici, din care se evideniaz i mai concret timpul când se petrecea colindatul adul ilor pe la case – în noaptea de Ajun, pân spre diminea a Marii S rb tori: „Ce sar -i ast zi sar , (bis) / *Doamne, dai Domnului, Doamne.* / Asta-i seara lu Ajunu, (bis) / *Doamne, dai Domnului, Doamne.* / **Diminia a** lui Cr iunu (bis)”⁴⁰.

Steaua (magilor). Prin caracterul s u celest de astru luminos, de surs a luminii, steaua devine simbol al spiritului, al conflictului dintre for ele spirituale sau luminoase i cele ale materiei, tenebroase⁴¹. Din perspectiv cre tin , steaua este simbolul apostoliei; „precum stelele vestesc m rirea lui Dumnezeu [...], a a i vestitorii Evangheliei i sfin ii au propov duit dumnezeirea Mântuitorului”⁴².

În zona de interes pentru studiul de fa , pe lâng colindatul propriu-zis, o alt manier de manifestare specific obiceiurilor de iarn este *umblatul / mersul cu Steaua*, form de colind cu coninut explicit cre tin⁴³. Aceast practic red episodul biblic în care cei trei crai de la R s rit, c l uzi i de o stea, caut s afle locul în care S-a n scut Pruncul din Betleem. Fiindc obiceiul s-a transmis, din genera ie în genera ie, pe cale oral , prezint particularit i specifice fiec rui areal în care se practic : de la straiete purtate de actan i pân la confec ionarea stelei, a recuzitei, la caracteristicile graiului i ale textului.

În Alm j, se folose te steaua cu cinci col uri, confec ionat din carton i / sau hârtie colorat , fixat pe un b de lemn, care poate fi, la rândul lui, împodobit sau sculptat. Copiii care duc steaua cânt , de regul , *Steaua sus r sare: „Steaua sus r sare / ca o tain mare, / Steaua str luce te / i lumii veste te.* (bis) // [...] // Magii, cum z rir / **steaua**, i pornir , / mergând dup raz , / pe Hristos s -L vaz . (bis)”

Steaua magilor reprezint o no iune strâns legat de tradi ia Na terii lui Iisus Christos, cu posibile conexiuni în sfera mitologiei. Unicul text canonic referitor la acest aspect se afl în *Evanghelia dup Matei*, cap. 2: 9⁴⁴ – „Iar ei, ascultând pe rege, au plecat i iat , **steaua** pe care o v zuser în R s rit mergea înaintea lor, pân ce a venit i a stat deasupra, unde era Pruncul.”. De asemenea, acest însemn „este antitipul stâlpului de foc din pustia Sin i al apari iei îngerilor la na terea Domnului. Mai e i simbolul Mântuitorului, care a fost numit «steaua stelelor» [...], care a luminat ca stea de sear p gânilor i iudeilor i a r s rit ca luceaf r de diminea cre tinilor.”⁴⁵.

Acest simbol al luminii se desprinde tot din *Troparul Na terii*, folosit în Alm j cu valoare de colind : „[...] c -ntru dânsa ceia ce slujeau **stelelor** de la **stea** s-au înv at s se-nchine ie, Soarelui drept ii”. În acest fragment, demn de remarcat este întrebuinta area pluralului *stelelor* – ce indic , prin defini ie, menirea magilor –, în opozi ie cu singularul

⁴⁰ Nicolae Ursu, *op. cit.*, p. 169.

⁴¹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dic ionar de simboluri*, volumul 3, P-Z, p. 257.

⁴² Victor Aga, *op. cit.*, p. 364.

⁴³ Ioan Viorel Boldureanu, *op. cit.*, p. 77-79.

⁴⁴ Victor Kernbach, *op. cit.*, p. 589.

⁴⁵ Victor Aga, *op. cit.*, p. 364.

stea, care denotă unicitatea acestei ipostaze a luminii, ca indiciu al evenimentului Nașterii lui Iisus Hristos.

În alte texte ceremoniale întrebuintate astăzi în zona Almajului, stelei îi este conferit rolul esențial de îndrumător, de „indiciu” pe drumul necunoscut în aflarea locului unde S-a născut un Nou Împărat: „**Steaua** magilor veste-te, / Viteemul îți primește / i din proorocie rar / pe Mesia Îl află; / *O, Minune...*” (*Doamne, a Tale cuvinte*) sau „Crăciune, Moșbătrâne, / saltă cu noi foarte bine, / Hristos astăzi S-a născut, / craii **steaua** au văzut. / Pstorilor fluiera-i, / din picioare să-mi sălta-i, / cu îngerii să-mi cântă-i, / toată la **stea** să vă-nchina-i!”⁴⁶.

Focul este unul dintre cele cinci elemente ce se află în relație de concordanță în timp și spațiu, aparținând universului celest. „Ca stihie purificatoare și ca izvor de viață, este mitologizat în imaginea «focului viu» ce se aprinde în mod ritualic la cele mai importante ceremonii religioase și sărbători calendaristice.”⁴⁷. „Este unul din elementele fundamentale în toate sistemele cosmogonice și filosofii naturiste”, întâlnit în ipostaza de flăcără, cldură sau lumină, simbolizând viața, puterea creatoare, pasiunea, dragostea, purificarea, dar și puterea distructivă⁴⁸. Focul mai preînchipuie dimensiunile sufletești, cele supranaturale și anumite virtuți și precum adevărul, dreptatea, fericirea și durerea⁴⁹.

„Un obicei, rămas de la romani, strecurat la iudei și trecut și la poporul nostru, este aprinderea focurilor în preseara unor sărbători”⁵⁰. Astfel, în localitatea Putna, ce aparține comunei Prigor, în ziua de Crăciun, odinioară se făcea *luminița*: în vatra focului, se puneau „lemn uscate de alun și vioare mici, cu răchișă și colaci și se dădea de pomana”⁵¹. La aprinderea focului se folosea lemnul uscat de alun, ca și la confecționarea „colendei” (bucul de colindător), deoarece, în cultura populară românească, acest arbore este considerat a fi sacru, cu proprietăți miraculoase. Funcțiile magice sunt atribuite, în special, nuielei de alun. Bucul de alun al colindătorilor (folosit și la nunți) îi sunt conferite funcții apotropaice, de stimulare a fecundității, având „calități de creștere, sănătate și întinerire”⁵².

În unele localități din Almaj se obișnuiește aprinderea focurilor, în ziua de Crăciun, în „crucea pieului” (la răscrucea străzilor). În altele, în seara de Ajun, când preotul umblă prin sat, însoțit de câțiva copii, se făcea foc cu „tuluji” (coceni) pe marginea drumului. Când treceau copiii, se strângeau și jucau câte jumătate de ceas în fața casei unde era făcut focul, având menirea de a lumina noaptea în care se prăznuia Nașterea Pruncului Sfânt, pentru a reflecta dorința locuitorilor de „a-L primi pe Domnul Iisus cu lumină”⁵³.

Focul se mai întâlnește și în obiceiul din Prilipe descris mai sus, când gazda pune colindătorii să „zgânde” în foc cu „colenda”. Bucul prefigurează pedeapsa corporală și spirituală, fiind simbol al siguranței, reazem și însoțitor al celortorilor, precum și reflectare a puterii, a stăpânirii în formă de sceptru, de toiag pastoral⁵⁴; astfel, acesta devine un sprijin în

⁴⁶ Nicolae Andrei, 63 de ani, profesor de istorie-geografie, Bănia, născut la Prilipe.

⁴⁷ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 214.

⁴⁸ Id., *ibid.*, p. 214.

⁴⁹ Victor Aga, *op. cit.*, p. 146-147.

⁵⁰ Id., *ibid.*, p. 147.

⁵¹ Stana Zăvoian, 83 de ani, localnic, Putna, născut la Globu-Craiovei.

⁵² Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 38-39.

⁵³ Petra Serafin, 70 de ani, localnic, Prigor.

⁵⁴ Victor Aga, *op. cit.*, p. 50.

biruin a luminii asupra întunericului, a binelui asupra răului. Să nu uităm că focul se află în permanentă opoziție cu apa, fapt ilustrat și în obiceiul din Almaj de aprindere a focurilor în ziua sfântirii caselor cu agheasmă.

În contextul discuției despre simbolistica focului, merită avute în vedere câteva elemente strâns legate de acesta: *jarul* (numit în Almaj „jghi”) – ca rezultat al focului – este un simbol al focului ascuns și mocnit, susceptibil de a fi reaprins printr-o flacăra vie⁵⁵; *cenușă* – produs al focului – este prezent în anumite ritualuri de purificare, ca simbol al deșertăciunii vieții pământului⁵⁶, „reziduu al trupului după ce s-a stins în el focul vieții”⁵⁷; *vatra* reprezintă „personificarea și «sufletul» casei, un loc sacru pus sub incidența ocrotirii divinității feminine și a strămoșilor familiei”⁵⁸, un simbol al vieții în comun, al casei; *carbunele* (*țicușele*) – bucată de lemn ars parțial – prefigurează puterea soarelui înrobite de pământ, forța materială sau spirituală care arde flacăra și furtună explozie. Aprinderea sau stingerea carbunilor de lemn sunt acte întâlnite în multe ritualuri magice⁵⁹. Ne-am referit la toate aceste elemente deoarece ele sunt implicate în obiceiurile de iarnă din Almaj, cu precădere în cel din Prilipe, descris mai sus.

În credința populară, în Ajunul Crăciunului sau al Anului Nou, nu se scoate nimic din casă, nu se împrumută niciun lucru pentru a nu alunga belugul; a adăra, nu se aruncă nici gunoiul, nici cenușă, deoarece sunt considerate a fi „substanță în care se cuibăresc spiritele strămoșilor”⁶⁰.

Lumânarea este simbolul luminii, al sintezei materiei și spiritului, unul dintre simbolurile axei lumii, ale verticalității, prefigurând „elevația spirituală, mișcarea ascendentă”⁶¹. Lumânările aprinse îi sunt atribuite puteri apotropaice, fiind prezentă la toate riturile de trecere (naștere, botez, nuntă și înmormântare), cu o simbolistică bazată pe „scenariul mitic al morții [...] și cel al renașterii”⁶². Flacăra lumânării exprimă „focul purificării și al judecării”, devenind un semn al sufletului⁶³.

În zona Almajului, lumânării se spune „lumină”; se obișnuiește aprinderea ei pe masă sau în pomul de Crăciun, în care erau puse trei lumânări (în numele Sfintei Treimi), sub atentă supraveghere: una în vârf, două pe margini, legate cu ață. De altfel, bradul a devenit un alter ego al sărbătorilor, prezent în ceremoniile calendaristice și familiale precum nașterea, căsătoria, moartea⁶⁴. În cadrul obiceiurilor de iarnă, în seara de Ajun, bradul⁶⁵ este împodobit cu dulciuri

⁵⁵ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 294.

⁵⁶ Victor Aga, *op. cit.*, p. 79.

⁵⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul I, A-D, București, Editura Artemis, 1995, p. 282.

⁵⁸ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 633.

⁵⁹ Id., *ibid.*, p. 110-111.

⁶⁰ Id., *ibid.*, p. 145.

⁶¹ Id., *ibid.*, p. 326.

⁶² Id., *ibid.*, p. 326.

⁶³ Delia Suiogan, *Simbolica riturilor de trecere*, București, Editura Paideia, 2006, p. 181.

⁶⁴ Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 275.

⁶⁵ Legenda spune că Pruncul Iisus, în fuga Sădinaintea urmăritorilor, n-a putut găsi adăpost sub niciun arbore, fiindcă toți aveau ramurile foarte înalte; numai bradul s-a întins ca un cort de apărare, sub care Pruncul a aflat scăpare. De aceea Iisus l-a binecuvântat și nu-l atingă nici frigul, nici căldura și rămân pururi verde. Fiind considerat un arbore binecuvântat, se întrebuințează (împodobit cu daruri și cu lumini) ca pom de Crăciun – vezi Victor Aga, *op. cit.*, p. 62-63.

îi diferite daruri aduse de Mo Cr ciun, amintind faptul c , dac Adam a p c tuit prin fructul pomului, Iisus a mântuit lumea prin lemnul crucii. Lumini ele aprinse în pom Îl prefigureaz pe Iisus, „Lumina lumii, care lumineaz pe tot omul”⁶⁶. Familiile s race, care nu aveau brad, aduceau în cas o creang de arin⁶⁷, pe care o împodobeau cu diferite panglici viu colorate sau cu diverse obiecte artizanale confec ionate în cas (fructe uscate, beteal din floricele de porumb, nuci poleite cu bronz etc.). În credin a popular , lemnul de arinul e înzestrat cu puteri magice: nu putreze te în ap i poate feri sau vindeca de anumite boli⁶⁸.

Lumânarea aprins în fiecare cas de cre tin sugereaz c acesta „trebuie s - i cerceteze con tiin a i s stea totdeauna cu cuget curat în fa a lui Dumnezeu”⁶⁹. De asemenea, este i un „îndemn ca fiecare cre tin s fie «lumin a lumii», p strându- i sufletul curat ca lumina”⁷⁰. „Lumina” aprins pentru cei r posa i preînchipuie cererea ca Iisus Hristos – Lumina cea ve nic – „s le str luceasc cu fericire etern în împ r ia sufletelor.”⁷¹. În acest sens, este de men ionat c lumânarea se folose te cu prec dere la praznicele alm jene; astfel, gazda, cu trei „lumini” aprinse în mân i cu un „par” (pahar) de r chie, pe care îl arunc la pragul de sus al u ii, stinge lumân rile, rostind de trei ori: „Dumnezeu le-o aprins, noi le stângem!”⁷². Pragul „marcheaz trecerea dintr-un spa iu în altul, într-o nou faz a existen ei”⁷³, iar cifra trei „exprim o ordine perfect , o totalitate organizat i ierarhizat în vederea crea iei”⁷⁴.

Când preotul sfin e te casele, cu ocazia praznicului specific fiec rei familii, gazda preg te te pe mas dou lumân ri, lâng farfuria cu ap (împreun cu o cutie de chibrituri); preotul le aprinde când cite te rug ciunea de sfin ire, iar la sfâr itul slujbei, le ia cu sine. Cele dou lumân ri sunt aprinse în s n tatea celor din cas i pentru pomenirea celor adormi i.

La Dalbo e , lumânarea se mai aprinde la masa de pomenire a unei persoane decedate (la „poman ”), fiind legat de „colend ” (b ul de alun sculptat, împodobit), acestea fiind a ezate în capul mesei. La „colend ” se aga un ban în vârful crestat sub form de cruce, punându-se al turi i un „ ol” (can) cu ap , ce se d ruie te de poman unui copil.

În unele localit i din Valea Alm jului (cum este satul Putna), se obi nuie te s se pun o lumânare aprins într-un colac, date ca poman vecinilor, în 25 decembrie, chiar în ziua praznicului Na terii lui Iisus; de obicei, copiii familiei le duceau acest dar vecinilor. În acela i mod li se d ruie te i invita ilor de la masa inut la praznicul casei, precum i la orice „poman ” pentru cei adormi i.

Unele familii puneau lumân ri aprinse în geam, a ezându-le într-un vas (oal , pahar, can), cu f in de grâu sau de porumb ori cu boabe din aceste cereale. În unele localit i se l sa „lumina” s ard toat noaptea doar la casele care au avut membri ai familiei deceda i în acel an ori pân trecea preotul cu sfin irea casei (uneori, aceast slujb se întindea pân dup miezul nop ii).

⁶⁶ Id., *ibid.*, p. 294.

⁶⁷ Romani a B lo in, 70 de ani, localnic , Prigor, n scut la Rud ria.

⁶⁸ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 54.

⁶⁹ Victor Aga, *op. cit.*, p. 217.

⁷⁰ Id., *ibid.*, p. 217.

⁷¹ Id., *ibid.*, p. 221.

⁷² Floarea B cil , 84 de ani, localnic , Dalbo e .

⁷³ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 499.

⁷⁴ Id., *ibid.*, p. 609.

F clia reprezintă „o lumânare mare de cear”, având aceeași simbolistică precum cea a lumânării⁷⁵. Acest element este amintit într-unul dintre cântecele culese de Nicolae Ursu din localitatea Bănia: „Astăzi Domnul s-a născut / *Leroloi, loii, loii, Domnului* / Pe mine se **f clia** argia”⁷⁶. În acest context mai este de reținut *lampa* – un foc „domesticit”, o sursă de lumină, asociat în elepciunii și transmiterii cunoștințelor⁷⁷. De altfel, în vremea când nu exista curent electric în Almaj, se puneau în geam o lampă cu felicitări (înlocuind astfel cu ornamente și instalații), lampă care se aprindea toată noaptea de Crăciun și de Anul Nou.

La porțile Almajului, în localitatea Petnic, din care mulți locuitori s-au mutat în satele almajene, se obișnuiește, de praznicul Bobotezei, să se cânte un cântec de stea specific acestei srbători – *La marginea râului*, „cântec din părinți”, transmis oral, din generație în generație, în care este redată scena biblică a botezării lui Iisus Hristos la râul Iordan de către Ioan Botezătorul⁷⁸: „Cum s-a apropiat focul, / Că nu pot sta pe loc, / nici să caut în Fața Ta, / dar încă Te boteza? // [...] // **C iarb uscat** sînt / și voi arde pe pământ. // [...] // În ceas ce S-a botezat, / Iordanul i-a înturnat, / iar cerul s-a deschis, / printru Hristos **raz** -a cuprins”⁷⁹. După cum se poate remarca, și în acest text se regăsesc simboluri ale luminii precum *focul, arderea, raza*.

Tot în legătură directă cu valențele simbolice ale luminii pot fi amintite culorile ce însoțesc acest element. Dintre acestea, ne vom referi în mod special la culoarea albă.

Albul desemnează atât absența, cât și suma tuturor culorilor, fapt pentru care este asociat vieții diurne, luminii, Divinității, revelației, purității, dar și vidului, morții. „În folclorul românesc, în forma sa derivată *dalb* (*florile dalbe*) este asociat frumuseții și purității și gingășiei”⁸⁰. „Albul este cel al întoarcerii: este albul zorilor ce rezevă luie o boltă cerească încă lipsită de culori”⁸¹.

În cadrul obiceiurilor din perioada srbătorilor de iarnă, *albul* (*dalbul*) este întâlnit atât în textele colindelor, al cântecelor de stea, cât și ca o culoare specifică altor componente: în pomul de Crăciun se puneau vată albă, felile de masă erau *albe*, colindătorii se îmbrăcau în haine *albe*.

În volumul *Cântece și jocuri populare românești din Valea Almajului (Banat)*, Nicolae Ursu a cules din Bozovici diferite colinde ce conțin în structura refrenului sugestia albului: „Iest-on lacăt, izlacăt. / *Măru-l cu florile dalbe*, / Iest-on lacăt izon lac’ / Părțile lacului / *Măru-l cu florile dalbe*”⁸²; „Micoalaie cîlre cee, / *Măru-l cu flori dalbe* / Micoalaie cîlre cee’. / Cîlre cee-n chip domne cee, / *Măru-l cu flori dalbe*”⁸³; „D-în curc e la Ghiorghe Vod’, / *Măru-l cu flori dalbe* / D-în curc e la Ghiorghe Vod’, / Tre e Gheorgh e, cîlre cee, / *Măru-l cu flori dalbe*, / Cîlre cee-n chip domne cee”⁸⁴. Alăturarea

⁷⁵ Victor Aga, *op. cit.*, p. 136.

⁷⁶ Nicolae Ursu, *op. cit.*, p. 164.

⁷⁷ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 307.

⁷⁸ Cf. *Evangelia după Matei*, cap. 3; *Evangelia după Marcu*, cap. 1; *Evangelia după Ioan*, cap. 1.

⁷⁹ Iosif Pușchi, 75 de ani, cantor, Petnic.

⁸⁰ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 17-18.

⁸¹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul 1, A-D, p. 75.

⁸² Nicolae Ursu, *op. cit.*, p. 165.

⁸³ Id., *ibid.*, p. 167.

⁸⁴ Id., *ibid.*, p. 167.

culorii imaculate cu floarea m rului sugereaz puritatea, ging ia, trimi ând, prin extindere de sens, la persoana lui Iisus Hristos.

Dup cum se poate constata din cele de mai sus, este interesant de urm rit imaginea de ansamblu a simbolurilor *luminii* integrate în obiceiurile de iarn din Valea Alm jului. Acest element e reflectat sub diferite ipostaze: *soare, raz , r s rit, stea, foc, lumânare*, cel mai frecvent întâlnit fiind simbolistica *focului*, cu toate elementele subsumate lui.

Concluzia general ce se desprinde este c simbolul luminii r mâne preponderent legat de cre tinism, de caracterul general al s rb torilor de iarn , dar nu exclusiv, întrucât se reg se te i în practici precre tine, precum i în alte obiceiuri (s rb torile pascale, obiceiurile de familie, ruga); pe de alt parte, exist i o simbolistic ocult a acestor elemente (a se vedea obiceiul din Prilipe).

Pornind de la evenimentul Na terii, lumina – care apare cu o frecven notabil în cadrul manifest rilor specifice acestei perioade a anului – simbolizeaz cunoa terea, c l uzirea, biruin a asupra întunericii. Momentul colindatului e redat prin mai mul i termeni, fiecare individualizându-se în cadrul textelor i al obiceiurilor: *r s rit, zori, diminea* . De re inut c , în arealul studiat, obiceiul s-a conservat mai bine decât textele ceremoniale, iar simbolurile luminii apar în secven e consacrate mai degrab sacrului decât în cele profane.

Bibliografie:

- Aga, Victor, *Simbolica biblic i cre tin . Dic ionar enciclopedic (cu istorie, tradi ii, legende, folclor)*, edi ia a II-a, Timi oara, Editura Învierea, 2005.
- Boldureanu, Ioan Viorel, *Etnologie i folclor. Cultur tradi ional oral . Teme, concepte, categorii*, Timi oara, Editura Marineasa, 2008.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dic ionar de simboluri*, volumul 1, *A-D*; volumul 2, *E-O*; volumul 3, *P-Z*, Bucure ti, Editura Artemis, 1995.
- Evseev, Ivan, *Enciclopedia simbolurilor religioase i arhetipurilor culturale*, Timi oara, Editura Învierea, 2007.
- Ghinoiu, Ion, *S rb tori i obiceiuri române ti*, Bucure ti, Editura Elion, 2004.
- Hede an, Otilia, *Lec ii despre calendar*, Timi oara, Editura Universit ii de Vest, 2005.
- Kernbach, Victor, *Dic ionar de mitologie general* , Bucure ti, Editura Albatros , 1995.
- Papan , Ovidiu, *Categorii ale produc iilor folclorice muzicale române ti*, Timi oara, Tipografia Universit ii de Vest, Facultatea de Muzic , 2006 (curs litografiat).
- Pop, Mihai, *Obiceiuri tradi ionale române ti*, Bucure ti, Editura Univers, 1999.
- Suiogan, Delia, *Simbolica riturilor de trecere*, Bucure ti, Editura Paideia, 2006.
- Ursu, Nicolae, *Cântece i jocuri populare române ti din Valea Alm jului (Banat)*, Bucure ti, Editura Muzical , 1958.
- Vrabie, Gheorghe, *Din estetica poeziei populare române*, Bucure ti, Editura Albatros, 1990.
- Vrabie, Gheorghe, *Retorica folclorului: poezia*, Bucure ti, Editura Minerva, 1978.